

**O‘ZBEKISTONDA KREDIT MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISH
BO‘YICHA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR****Hayitboyeva Durdona Muhammadqul qizi**

Termiz davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

moliya yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekistonda kredit munosabatlarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning iqtisodiy mazmuni, huquqiy asoslari, institutsional tarkibi va amaliy natijalari tahlil qilinadi. Kredit munosabatlari qarz beruvchi va qarz oluvchi o‘rtasidagi vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini qaytarish, muddatlilik, to‘lovlilik va ta‘minlanganlik tamoyillari asosida harakatlantiruvchi iqtisodiy munosabat sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda bank tizimini isloh qilish strategiyasi, banklar va nobank kredit tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik, Markaziy bank statistikasi hamda o‘zbek iqtisodchi olimlarining ilmiy qarashlari asos qilib olindi. Natijalar kredit bozorida miqdoriy o‘rish bilan birga sifat talablari, risklarni boshqarish, resurs bazasini kengaytirish va raqobat muhitini kuchaytirish masalalari hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Maqolada kreditlashda davlat banklari ulushining yuqoriligi, muammoli kreditlar, foiz stavkalari bosimi, garov mexanizmlarining yetarli moslashuvchan emasligi va aholining moliyaviy savodxonligi bilan bog‘liq muammolar ochib beriladi. Kredit munosabatlarini barqaror rivojlantirish uchun bank sektorida xususiy kapital ulushini oshirish, nobank kredit institutlarini kengaytirish, kredit skoringi va ma‘lumotlar almashinuvi tizimini takomillashtirish, muammoli kreditlar bilan ishlash madaniyatini kuchaytirish hamda kredit mahsulotlarini real iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish zarurligi asoslanadi.

KALIT SO‘ZLAR

Kredit munosabatlari, bank tizimi, kredit portfeli, kredit riski, muammoli kreditlar, mikromoliya, nobank kredit tashkilotlari, moliyaviy inklyuziya, raqamli bank xizmatlari, prudensial nazorat.

KIRISH

Kredit munosabatlari bozor iqtisodiyotida pul resurslarini jamlash, qayta taqsimlash va ishlab chiqarish jarayoniga yo'naltirishning eng faol mexanizmlaridan biridir. Korxona uchun kredit aylanma mablag' yetishmovchiligini bartaraf etish, texnologiyani yangilash, xomashyo zaxirasini shakllantirish yoki yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi. Aholi uchun kredit uy-joy, ta'lim, transport, kichik tadbirkorlik va iste'mol ehtiyojlarini muddatidan oldin moliyalashtirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bank uchun esa kredit asosiy daromad manbai, risklarni baholash maktabi va mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantiruvchi faoliyat yo'nalishidir. Shu sababli kredit sohasi islohoti faqat banklarning ichki biznes jarayoni emas, balki investitsiya muhiti, tadbirkorlik faolligi, inflyatsion bosim, bandlik va aholi farovonligi bilan bevosita bog'liq iqtisodiy siyosat masalasidir.

O'zbekistonda kredit sohasidagi o'zgarishlar 2017-yildan keyingi iqtisodiy liberallashtirish jarayonlari bilan yanada jadallashdi. Valyuta bozorining erkinlashuvi, pul-kredit siyosatida bozor signallarining kuchayishi, bank nazorati talablarining yangilanishi, masofaviy xizmatlar va raqamli to'lovlar infratuzilmasining kengayishi kredit munosabatlarining shakli va mazmuniga ta'sir ko'rsatdi. Prezidentning PF-5992-son Farmoni bilan tasdiqlangan bank tizimini isloh qilish strategiyasida davlat ulushi bo'lmagan banklar aktivlari ulushini oshirish, bank majburiyatlarida xususiy sektor mablag'lari salmog'ini ko'paytirish, davlat ulushi mavjud banklarga strategik xorijiy investorlarni jalb qilish va umumiy kreditlash hajmida nobank kredit tashkilotlari ulushini kengaytirish kabi vazifalar belgilangan. Bu vazifalar kredit bozorini ma'muriy taqsimotdan bozor tamoyillariga yaqinlashtirishga qaratilgan.

Mavzuning dolzarbligi kredit hajmining o'sishi bilan birga kredit sifati, qarz oluvchilarning to'lov qobiliyati va banklarning risklarni baholash salohiyati masalalari keskinlashayotganida ko'rinadi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil 1-yanvar holatiga tijorat banklarining jami kreditlari 533,1 trln so'mni tashkil etgan, muammoli kreditlar hajmi 21,2 trln so'm bo'lib, ularning jami kreditlardagi ulushi 4,0 foizga teng bo'lgan. 2025-yil 1-noyabr holatiga bank tizimidagi jami kreditlar 592,9 trln so'mga, depozitlar esa 377,6 trln so'mga yetgan. Bu raqamlar kredit bozorining kengayib borayotganini ko'rsatadi, lekin kreditlar depozitlarga nisbatan yuqori sur'atda shakllangani resurs bazasi, likvidlik va foiz siyosati bo'yicha ehtiyotkor yondashuvni talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbek iqtisodchi olimlari kredit munosabatlarini pul-kredit tizimi, bank vositachiligi va moliyaviy resurslar aylanishi bilan uzviy bog‘liq holda talqin qiladi. Sh.Z. Abdullayeva bank kreditini tijorat banklari faoliyatining markaziy yo‘nalishi sifatida ko‘rib, kreditlash jarayonida qarz oluvchining moliyaviy holati, ta‘minot sifati, kredit muddati va bankning likvidlik imkoniyatlari o‘zaro mos kelishi kerakligini ta‘kidlaydi. A.A. Omonov va T.M. Qoraliyev kreditni pul mablag‘larining vaqtincha bo‘sh qismini iqtisodiyot subyektlari o‘rtasida qaytarish sharti bilan harakatlantiruvchi mexanizm sifatida izohlaydi. T.S. Malikov va O.O. Olimjonov moliyaviy tizimda kredit resurslarining fiskal, investitsion va makroiqtisodiy barqarorlik bilan aloqasini asoslab beradi. Ushbu qarashlar kredit munosabatlarini faqat bank mahsuloti emas, balki kapital harakati, risklarni taqsimlash va iqtisodiy o‘rishni moliyalashtirish tizimi sifatida o‘rganishni talab qiladi.

Tadqiqotning nazariy bazasi kreditning qaytarish, muddatlilik, to‘lovlik, maqsadlilik va ta‘minlanganlik tamoyillariga asoslandi. Huquqiy baza sifatida “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”, “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi qonunlar, shuningdek bank tizimini isloh qilish strategiyasi o‘rganildi. Statistik baza sifatida Markaziy bankning 2024-yilgi yillik hisoboti, 2025-yil 1-yanvar va 2025-yil 1-noyabr holatiga e‘lon qilingan bank statistikasi ishlatildi. Metodologik jihatdan qiyosiy tahlil, institutsional tahlil, statistik guruhlash, mantiqiy umumlashtirish va sabab-oqibat aloqalarini aniqlash usullaridan foydalanildi.

Maqolaning tahliliy yondashuvi kredit islohotlarini uch pog‘onada baholaydi. Normativ pog‘ona kredit bozorining qonuniy shartlarini, institutsional pog‘ona banklar, nobank kredit tashkilotlari, kredit byurolari va nazorat organlari o‘rtasidagi munosabatlarni, amaliy pog‘ona esa kredit portfeli, muammoli kreditlar, foiz stavkalari, resurs bazasi va mijozlar uchun kreditdan foydalanish imkoniyatlarini qamrab oladi. Bunday yondashuv kredit sohasidagi islohotlarni alohida bank operatsiyasi emas, balki iqtisodiy tizimning moliyaviy infratuzilmasi sifatida baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kredit munosabatlarining tarkibiy unsurlari qarz beruvchi, qarz oluvchi, kredit shartnomasi, foiz stavkasi, muddat, ta‘minot, kredit maqsadi, to‘lov jadvali va risk monitoringidan iborat. Zamonaviy bank amaliyotida bu unsurlar raqamli identifikatsiya, kredit tarixi, scoring modeli, garov reyestri, pul oqimi tahlili va

mijozning real daromadini baholash bilan boyitilmoqda. Kreditning iqtisodiy mazmuni pul berish bilan cheklanmaydi. U kelajakdagi pul oqimiga ishonch bildirish, qarz oluvchining biznes modeli yoki daromad manbasini baholash va risk uchun adolatli narx belgilash jarayonidir. Shu ma'noda sifatli kreditlash bank balansini ko'paytirishdan ko'ra kengroq vazifani bajaradi. U ishlab chiqarish quvvatini oshiradi, iste'molni moliyalashtiradi, investitsiya siklini tezlashtiradi va moliyaviy intizomni shakllantiradi.

O'zbekistonda kredit bozorining shakllanishiga bir nechta omillar kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Iqtisodiy liberallashtirish banklarning mijoz tanlash va narx belgilash erkinligini kengaytirdi. Inflyatsiyani pasaytirishga qaratilgan pul-kredit siyosati kredit foizlarini bozordagi likvidlik va risk darajasiga bog'liq qildi. Raqamli texnologiyalar kredit olish jarayonini tezlashtirdi, hujjatlar aylanishini kamaytirdi va kichik hajmdagi kreditlarni masofadan rasmiylashtirish imkonini yaratdi. Aholi daromadlarining rasmiylashuvi, elektron to'lovlar hajmining ortishi va kredit byurolari ma'lumotlarining kengayishi qarz oluvchining to'lov intizomini aniqroq baholashga xizmat qilmoqda. Nobank kredit tashkilotlari, mikromoliya tashkilotlari va lombardlar esa bank kreditiga kira olmaydigan kichik mijozlar uchun muqobil moliyalashtirish kanalini yaratmoqda.

1-jadval. O'zbekiston bank-kredit tizimidagi ayrim ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Sana	Miqdor	Izoh
Tijorat banklari aktivlari	01.01.2025	769,3 trln so'm	Bank tizimi ko'lami
Tijorat banklari kreditlari	01.01.2025	533,1 trln so'm	Jami kredit portfeli
Tijorat banklari depozitlari	01.01.2025	308,7 trln so'm	Resurs bazasi
Davlat ulushi mavjud banklar kreditlari	01.01.2025	366,7 trln so'm	Jami kreditlarning 69 foizi
Muammoli kreditlar	01.01.2025	21,2 trln so'm	Jami kreditlarning 4,0 foizi
Jami kreditlar	01.11.2025	592,9 trln so'm	Hududlar kesimidagi bank statistikasi
Jami depozitlar	01.11.2025	377,6 trln so'm	Hududlar kesimidagi bank statistikasi

Jadvaldagi raqamlar kredit sohasidagi islohotlar ikki yo'nalishda borayotganini ko'rsatadi. Kredit portfeli hajmi oshmoqda, lekin bank tizimidagi resurs bazasi unga nisbatan pastroq shakllanmoqda. 2025-yil 1-noyabr holatiga kreditlar depozitlardan

taxminan 1,57 baravar yuqori bo'lgan. Bu nisbat banklar uchun uzoq muddatli va arzon resurslarni jalb qilish masalasini dolzarb qiladi. Kreditlar asosan qisqa muddatli depozitlar hisobiga moliyalashtirilsa, bank likvidligi foiz stavkalari o'zgarishi va omonatchilar xatti-harakatiga sezgir bo'lib qoladi. Shu sababli kredit sohasini rivojlantirish depozitlar bozorini kengaytirish, kapital bozorini faollashtirish va uzoq muddatli institutsional investorlar mablag'larini bank tizimiga jalb qilish bilan birga olib borilishi kerak.

Davlat ulushi mavjud banklarning kredit portfelidagi yuqori salmog'i kredit bozorining muhim xususiyatidir. 2025-yil 1-yanvar holatiga davlat ulushi mavjud banklar jami kreditlarning 69 foiziga ega bo'lgan. Bu holat iqtisodiyotni moliyalashtirishda davlat banklari hali ham asosiy kanal bo'lib qolayotganini bildiradi. Bunday model yirik sanoat, infratuzilma va strategik loyihalarni moliyalashtirishda foydali bo'lishi mumkin, ammo raqobat, kredit bahosi, risklarni mustaqil baholash va bank boshqaruvi sifati bo'yicha cheklovlar tug'diradi. Kredit portfelidagi davlat banklari ulushi pasayib, xususiy banklar, xorijiy kapital va nobank institutlar faolligi oshsa, kredit qarorlari mijozning real to'lov qobiliyati va loyiha rentabelligiga ko'proq bog'lanadi.

Muammoli kreditlar darajasi kredit munosabatlarining eng sezgir ko'rsatkichidir. 2025-yil boshida NPL ulushi 4,0 foiz bo'lgani xalqaro amaliyot nuqtayi nazaridan keskin xavfli daraja emas, lekin kredit hajmi tez o'sayotgan sharoitda bu ko'rsatkichga beparvo qarash mumkin emas. Muammoli kreditlar bank foydasini kamaytiradi, zaxira ajratmalarini oshiradi, yangi kreditlash imkoniyatini cheklaydi va mijozlar uchun foiz stavkalarining yuqori qolishiga sabab bo'ladi. Mikroqarzarlar segmentining tez o'sishi moliyaviy inklyuziyani kuchaytiradi, ammo garovsiz va qisqa muddatli kreditlar ko'payishi qarz yukining ortishi, kredit intizomining susayishi va aholining bir kreditni ikkinchi kredit bilan yopish amaliyotiga olib kelishi mumkin. Kredit islohotlari aynan shu nuqtada ijtimoiy ehtiyoj va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni topishi zarur.

Kredit sohasining amaliy qo'llanishi tadbirkorlik, qishloq xo'jaligi, uy-joy bozori, xizmatlar sohasi va aholining kundalik moliyaviy ehtiyojlarida namoyon bo'ladi. Kichik biznes uchun kredit aylanma mablag' tanqisligini yumshatadi, ishlab chiqarish siklini uzluksiz qiladi va yangi ish o'rinlari yaratadi. Ipoteka krediti qurilish sanoati, uy-joy infratuzilmasi va uzoq muddatli jamg'arma madaniyati bilan bog'liq. Ta'lim va kasbiy rivojlanishga yo'naltirilgan kreditlar inson kapitaliga investitsiya sifatida ishlaydi. Qishloq xo'jaligida mavsumiy kreditlar urug'lik, yoqilg'i, texnika va

logistika xarajatlarini moliyalashtiradi. Shu bilan birga kredit noto'g'ri baholansa, biznesning real daromadi yetarli bo'lmasa yoki foiz yukini hisoblashda inflyatsiya va bozor narxlari inobatga olinmasa, kredit rivojlanish vositasidan moliyaviy bosim manbasiga aylanadi.

MUHOKAMA

Kredit sohasidagi muammolarni faqat foiz stavkasining yuqoriligi bilan izohlash yetarli emas. Foiz stavkasi inflyatsiya kutilmalari, depozitlar narxi, bankning operatsion xarajatlari, qarz oluvchining risk darajasi va ta'minot sifatining umumiy natijasidir. Agar bank mijozning daromadini aniq ko'ra olmasa, garovni tez va adolatli realizatsiya qila olmasa, kredit tarixi yetarli bo'lmasa yoki sud-ijro jarayonlari cho'zilsa, risk narxi foiz stavkasiga qo'shiladi. Kreditni arzonlashtirishning barqaror yo'li ma'muriy foiz cheklovi emas, balki risklarni kamaytirish, depozitlar bozorini chuqurlashtirish, kredit axboroti sifatini oshirish va banklar o'rtasida real raqobatni kuchaytirishdir.

Raqamli kreditlash islohotlarning eng amaliy yo'nalishlaridan biridir. Mobil ilova orqali ariza berish, elektron identifikatsiya, daromadni avtomatik tekshirish, kredit tarixini real vaqt rejimida baholash va to'lov jadvalini shaffof ko'rsatish mijoz uchun qulaylik yaratadi. Biroq raqamli kreditlash nazoratsiz qolsa, haddan tashqari oson kredit olish odati qarz yukining oshishiga olib keladi. Banklar va nobank kredit tashkilotlari reklama matnlarida kreditning umumiy qiymatini, jarimalarni, komissiyalarni va kechiktirilgan to'lov oqibatlarini aniq ko'rsatishi kerak. Mijozga kredit berishdan oldin uning real to'lov qobiliyatini tekshirish bankning ichki masalasi emas, butun moliyaviy tizim barqarorligining sharti hisoblanadi.

Kredit munosabatlarini rivojlantirishda nobank kredit tashkilotlarining roli ortib bormoqda. Mikromoliya tashkilotlari kichik tadbirkorlar, yakka tartibdagi faoliyat yurituvchilar va rasmiy garovga ega bo'lmagan mijozlar uchun muhim moliyaviy kanal bo'lishi mumkin. Ularning afzalligi tezkorlik va mijozga yaqinlikda, xavfi esa foiz xarajatlari, resurs bazasining cheklanganligi va risklarni boshqarish tajribasining banklarga nisbatan pastroq bo'lishida ko'rinadi. Shu sababli nobank kredit sektorini kengaytirish prudensial talablar, iste'molchi huquqlarini himoya qilish va kredit axboroti tizimiga majburiy integratsiya bilan birga yuritilishi zarur.

O'zbekiston kredit bozorini rivojlantirish uchun eng muhim yo'nalishlardan biri kredit qarorlarini maqsadli imtiyozlar emas, loyiha rentabelligi va mijozning pul oqimi asosida qabul qilishdir. Imtiyozli kreditlar ayrim ijtimoiy yoki strategik vazifalarda

zarur bo'lishi mumkin, lekin ular kredit intizomini susaytiradigan umumiy amaliyotga aylansa, banklar riskni to'g'ri baholamaydi, qarz oluvchilar esa kreditni qaytarilishi shart bo'lgan moliyaviy majburiyat emas, davlat yordami sifatida qabul qiladi. Bozor intizomini kuchaytirish kredit oluvchi va kredit beruvchi o'rtasidagi mas'uliyatni teng taqsimlaydi.

Rivojlantirish yo'llari aniq amaliy choralar bilan bog'lanishi kerak. Davlat banklarini transformatsiya qilishda korporativ boshqaruv, mustaqil kuzatuv kengashi va xalqaro audit talablarini kuchaytirish zarur. Kredit scoringi soliq, bojxona, to'lov tizimlari, kredit byurolari va sud-ijro ma'lumotlari bilan integratsiya qilinishi kerak. Garovlarni baholash va realizatsiya qilish jarayoni soddalashsa, banklar pastroq risk narxi belgilay oladi. Muammoli kreditlar bo'yicha erta ogohlantirish tizimi, restrukturizatsiya standartlari va muammoli aktivlar bozorini rivojlantirish bank balanslarini sog'lomlashtiradi. Aholi uchun kredit shartlari oddiy tilda tushuntirilsa, moliyaviy savodxonlik oshadi va iste'molchi kreditlari bo'yicha noto'g'ri qarorlar kamayadi.

XULOSA

O'zbekistonda kredit munosabatlari islohoti miqdoriy kengayish bosqichidan sifatni chuqurlashtirish bosqichiga o'tmoqda. Kredit portfelining o'sishi, raqamli xizmatlarning kengayishi va nobank kredit tashkilotlari uchun huquqiy maydon yaratilishi bozorning rivojlanayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga davlat banklari ulushining yuqoriligi, muammoli kreditlar xavfi, depozit bazasining kreditlarga nisbatan yetarli emasligi, kredit axboroti sifatining to'liq mukammallashtirilmagani va qarz oluvchilar moliyaviy savodxonligining pastligi islohotlarning asosiy cheklovlari bo'lib qolmoqda. Kredit sohasini barqaror rivojlantirish uchun banklar kapitali va resurs bazasini mustahkamlash, kredit risklarini real baholash, xususiy va nobank moliyaviy institutlar raqobatini kuchaytirish, raqamli kreditlashni mas'uliyatli kreditlash tamoyillari bilan bog'lash hamda muammoli kreditlar bilan ishlash tizimini institutsional darajada takomillashtirish talab etiladi. Shunda kredit iqtisodiyot uchun qarz yukini ko'paytiruvchi vosita emas, ishlab chiqarish, tadbirkorlik va aholi farovonligini moliyalashtiruvchi samarali mexanizmga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. - <https://lex.uz/docs/-4811025>

2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi O'RQ-580-son "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. - <https://lex.uz/docs/-4581969>
3. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 11-noyabrdagi O'RQ-582-son "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni. - <https://lex.uz/docs/-4590452>
4. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 20-apreldagi O'RQ-765-son "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. - <https://lex.uz/docs/-5972411>
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2024-yil uchun yillik hisobot. - Toshkent, 2025. - 194 b. - <https://cbu.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida 2025-yil 1-yanvar holatiga ma'lumot. - Toshkent, 2025. - <https://cbu.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarining muammoli kreditlari to'g'risida 2025-yil 1-yanvar holatiga ma'lumot. - Toshkent, 2025. - <https://cbu.uz>
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimining kredit va depozitlar qoldig'i to'g'risida 2025-yil 1-noyabr holatiga ma'lumot. - Toshkent, 2025. - <https://cbu.uz>
9. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi: darslik. - Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017. - 746 b.
10. Omonov A.A., Qoraliyev T.M. Pul va banklar: darslik. - Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. - 448 b.
11. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya: darslik. - Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. - 804 b.
12. Mamadiyarov Z.T. Tijorat banklarida masofaviy xizmatlarni rivojlantirish: iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2021.